

*Dr Ljubomirka Krkljuš, redovni profesor
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

KNEZ MILAN OBRENOVIĆ I SVETOZAR MILETIĆ

Sažetak: *Vreme delatnosti Svetozara Miletića, najvećeg srpskog političkog tribuna XIX veka severno od Save i Dunava se delimično poklapalo sa vremenom vladavine Mihaila i Milana Obrenovića. U svojoj političkoj borbi Miletić se zalagao za građanske slobode i prava i nacionalno oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda. Pošto je smatrao da se ono može ostvariti revolucionarnim putem, na integralan način, sa Srbijom kao stožerom, razumljivo je što je posvećivao mnogo pažnje zbivanjima u Srbiji, kritikujući često srpsku politiku, i spoljašnju i unutrašnju. Posvetio je mnogo pažnje ustavnim rešenjima 1869, a najviše se bavio srpskom politikom u vreme istočne krize i srpsko-turskih ratova. Optuživao je kneza Milana zbog oklevanja da uđe u rat. U Miletićevoj političkoj delatnosti Srbija, njeni politički činioci i vladaoци su imali važno mesto, a u svojoj kritičnosti je Miletić uvek imao na umu interese celokupnog srpskog naroda.*

Ključne reči: *Svetozar Miletić, Mihailo i Milan Obrenović, građanska prava i slobode, sloboda štampe, Ustav 1869, srpsko nacionalno pitanje, Srbija – stožer i Pijemont srpskog oslobođenja i ujedinjenja, Istočna kriza, srpsko-turski ratovi, Turska, Austrougarska.*

O Miletićevoj ulozi u istoriji srpskog naroda i njegovog političkog života napisao je njegov sledbenik i saradnik Giga Geršić: „Ko dakle, hoće da ocrta i karakteriše život i rad toga čoveka, taj upravo ima zadatak da proprati i pređe celu političko-društvenu istoriju prekosavskog Srpstva, pa donekle i celoga Srpstva, kroz skoro punih četrdeset godi-

na”¹. Po oceni Čedomira Popova Svetozar Miletić je bio najveći srpski politički tribun i mislilac XIX koji se pojavio severno od Dunava i Save.²

Duboka vezanost pojedinih delova srpskog naroda postala je od godine 1848. još vidljivija. Naročito je srpski pokret u Ugarskoj imao snažan uticaj na Srbe u Kneževini, i na polju njenih međunarodnih odnosa i politike, ali i unutrašnjih odnosa. „On je [pokret] našu kneževinu proveo kroz pravi proces svakovrsnih ménâ: nadanja i strahovanjâ, dodirâ i odnošajâ. Učešće Srba iz kneževine u sudbini Srba ugarskih bilo je toliko, da se svaki uspeh i svaki poraz na levoj obali Save i Dunava osećao duboko u samom srcu Šumadije”, napisao je Jovan Ristić.”³ U to vreme se u punoj meri pokazalo da između delova jednog naroda postoji najtešnja uzajamna veza, u kojoj periferija zavisi od centra, ali i centar od periferije.⁴ Toga je Miletić bio duboko svestan i u njegovoj političkoj delatnosti se to upečatljivo pokazuje.

Period posle 1860. godine, vreme druge vladavine Mihaila Obrenovića, bilo je podjednako značajno i za ovostrane i za onostrane Srbe. U Habzburškoj monarhiji je tada konačno minulo doba apsolutizma „kad se za narod nije raditi dalo” i započeo period političkog organizovanja Srba u Južnoj Ugarskoj i intenzivne političke delatnosti samog Miletića. Već od početka šezdesetih godina je on počeo da se pokazuje kao najsnažnija figura u političkom životu tamošnjih Srba, da bi vremenom postao njihov neprikosnoveni vođa. Vreme političke delatnosti Svetozara Miletića poklapalo se tako, potpuno ili delimično, sa vremenom vladavine dvojice Obrenovića: Mihaila i Milana Obrenovića. Pitomac kneza Mihaila, Miletić je od njega primio stipendiju, koja mu je znatno olakšala studije, ali, kako sam navodi, pod unapred iskazanim

¹ G. Geršić, *† Dr. Svetozar Miletić, Uspomene i refleksije o njegovu životu i radu*, U Beogradu 1902, 7. Mada je Miletić osnovne linije svoje političke misli i političke akcije jasno obeležio još u svojim mladim godinama, u toku srpskog pokreta 1848-1849, a početkom 1861. upečatljivo izneo u znamenitom *Tucindanskom članku*, one će kao jasno artikulisan politički program biti formulisane u njegovim istupanjima na Blagoveštenjskom saboru 1861. godine. Toga se programa on dosledno držao u toku svoje intenzivne i žestoke politike borbe sledeće dve decenije. Njegovi stavovi će biti i temelj političkog programa prve srpske političke stranke u Južnoj Ugarskoj, Srpske narodne slobodoume stranke 1869. godine

² Svetozar Miletić, *Sabrani spisi I-III*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1999-2002 (priređili Čedomir Popov i Dejan Mikavica), u daljem tekstu *Sabrani spisi*, III, 11.

³ Jovan Ristić, *Spoljašnji odnošaji Srbije novijega vremena*, Prva knjiga 1848-1860, U Beogradu 1887, 12.

⁴ G. Geršić, nav. delo, 31.

uslovom: „da mu politično mnjenje i vladanje uvek bude slobodno”. Posvetivši svoju disertaciju knezu, Miletić mu je zahvalio i izrazio uverenje „da će za najsvetiju dužnost smatrati da se narodu oduži za ono, što je knez njemu učinio.”⁵ Nema sumnje da je Miletić deo ovog obećanja ispunio – učinio je sve što su njegove moći dopuštale i što je on smatrao za celishodno da se oduži svome narodu. Knez Mihailo mu je predložio još 1861. da pređe u Srbiju i prihvati ministarski položaj, ali je Miletić odbio, sa obrazloženjem, da mu je dužnost da nastavi svoju političku aktivnost u onom delu srpskog naroda u kojem se rodio.⁶ Međutim, njegovi politički odnosi sa knezom Mihailom i, docnije knezom Milanom prolazili su kroz različite faze i nisu uvek bili dobri. Miletić je zaista sačuvao svoju političku nezavisnost i kritičnost prema političkim zbivanjima u Srbiji, na koja su njihovi vladaoци u to vreme imali, razumljivo, znatan, a ponekad odlučujući upliv.⁷

Miletićeви politički stavovi su predstavljali prirodan izraz nacionalnih i liberalnih ideja, koje su od 1848. zavladaile evropskim zemljama i njihovim političkim pokretima. Svoje političko uverenje je on ovako izrazio: „Dve su ideje, koje danas Evropu pokreću, kao dva pola, među kojima se moralni svet evropski okreće. Te su dve ideje: sloboda i narodnost, načelo pravne jednakosti ljudi, i pravne jednakosti naroda... Po prvom načelu građani države jedne na to idu, da ukinu tutorstvo državne vlasti nad sobom, da ili državnu vlast sami u svoje ruke dobiju, obnavljajući je od vremena na vreme iz svoje sredine u republikanskoj formi države, ili da je ograniče i kontrolišu u ustavnoj monarhijskoj formi države. Po drugom načelu narodi za tim idu, da se po krvi i jeziku, po etnografskom položaju svom sjedine, i po tome da državi unutrašnji oblik daju.”⁸ Vek u kojem je živio je Miletić označio kao vek narodnosti.

Osnovne tačke Miletićevog političkog programa bile su prema tome: građanska prava i slobode i nacionalna sloboda i ujedinjenje. Princip narodnosti, odnosno srpsko nacionalno pitanje, moguće je po njegovom mišljenju ostvariti na integralan način, revolucionarnim putem,

⁵ Vasa Stajić, *Svetozar Miletić, Život i rad*, Novi Sad 1926, 133; Nikola Petrović, *Svetozar Miletić (1826-1901)*, Nolit MCMLVIII, 48.

⁶ Nikola Petrović, *Svetozar Miletić (1826-1901)*, 169.

⁷ Nikola Petrović, *Svetozar Miletić (1826-1901)*, 170-171.

⁸ „Pogled na opšti položaj u Evropi”, *Zastava* 16. marta 1869, br. 33, Svetozar Miletić, *Sabrani spisi* I-III, Beograd 1999-2002 (priređili Čedomir Popov i Dejan Mikavića) Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, II/2, Beograd 2001, 96. Većina članaka koje sadrže ovi *Sabrani spisi* nije potpisana. U pogledu njihovog autorstva smo se potpuno oslonili na atribuciju koju su dali priređivači.

izvan okvira Austrije i protektorata Rusije, sa Srbijom kao stožerom. Miletić je nacionalno pitanje Srba u Habzburškoj monarhiji, odnosno Južnoj Ugarskoj posmatrao kao sastavni deo opšteg nacionalnog oslobođenja, dakle van Austrougarske, a njega kao sastavni deo Istočnog pitanja. Tako Istočno pitanje postaje polazna i središnja tačka u rešavanju srpskog nacionalnog pitanja. Svoje poglede na to je Miletić podrobno izložio u raspravi koja je u deset nastavaka objavljena u *Srpskom dnevniku* 1863. godine.⁹ Rešenju Istočnog pitanja prepreke su po Miletiću, Austrija i Turska, a naročito Austrija, koja se, pošto je izbačena iz Italije i Nemačkog saveza, okreće ka istoku. Miletić je smatrao da će Srbija, kao Pijemont, moći osloboditi srpski narod, prvo onaj u Turskoj, Bosni i Hercegovini, Vojnoj Krajini i Dalmaciji i ujediniti se sa Crnom Gorom u jednu političku i državnu celinu. „Srbija je Pijemont srpski za Tursku. U njenoj današnjoj skučenosti leži poglaviti uzrok unutrašnji sukoba i nemira – koji će tek tada prestati, ili koji će bar tek onda opasnost svoju za narod i zemlju izgubiti, kad Srbija snažna postane“, zaključuje Miletić u nizu članaka objavljenih u *Srpskom dnevniku* početkom 1864. godine.¹⁰ Miletić je tesno vezivao ideju narodnosti i ideju ustavne slobode. Unutrašnje uređenje države treba da bude liberalno i demokratsko, sa modernim demokratskim ustanovama, zasnovano na ustavnosti i parlamentarizmu.

Tako su ove osnovne tačke Miletićeve politike i njeni ciljevi, uključujući tu kao bitan element i odnos prema Srbiji, utvrđeni već šezdesetih godina. Politiku Srbije, njenih vladalaca i njenih političara Miletić je u sledećem periodu posmatrao i procenjivao u svetlu postizanja ovih osnovnih ciljeva. Put i sredstva njihovog ostvarenja zavisili su od mnogih faktora, unutrašnjih i spoljašnjih: odnosâ u samoj Monarhiji, međunarodnih prilika – odnosâ snaga velikih sila i njihovih interesa, kao i stanja u samoj Srbiji. Ukoliko je u Miletićevim pogledima dolazilo do nekih promena, one su uvek bile u funkciji ispunjenja čvrsto utvrđenih ciljeva, ujedinjenja i slobode, pojedinca i naroda. Miletić je smatrao da se oni mogu postići samo zajedničkom akcijom svih delova srpskog naroda, čiji će centar i stožer biti Srbija.

I Miletićeva politička delatnost, pa u njenom sklopu i odnos prema Srbiji se može podeliti u nekoliko etapa. Prvu bi činio period od 1860. do

⁹ „Istočno pitanje“, *Sabrani spisi* I, Beograd 1999, 419-448.

¹⁰ „Pogled na opšti položaj u Evropi“, *Sabrani spisi* I, Beograd 1999, 498; Vasilj Popović, *Istočno pitanje, Istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine na Levantu i na Balkanu*, Beograd 1996, 182; Čedomir Popov, *Svetozar Miletić i srpsko nacionalno pitanje*, Nastava istorije, Časopis Saveza istoričara Jugoslavije, Novi Sad, br. 1, Godina I (1995), 49-63; Nikola Petrović, *Svetozar Miletić*, 91-94.

1869. godine, drugu vreme od te godine do Miletićevog zatvaranja 1876. godine a treću period posle njegovog izlaska iz zatvora 1879. godine. Tako se vreme vladavine kneza Milana Obrenovića poklapa samo delimično sa vremenom političke aktivnosti Svetozara Miletića, pogotovu ako se ima na umu da Miletić posle 1882. godine više nije učestvovao u političkom životu.

Namenivši Srbiji ulogu stožera i Pijemonta srpskog ujedinjenja, razumljivo je što je Miletić polagao velike nade u njene vladaoce. Još u vreme vladavine kneza Mihaila započeo je energičnu borbu za ostvarenje ovih ciljeva. On piše u *Srpskom dnevniku* 20. septembra 1861. godine: „Od više godina pazimo mi bistrim okom na Srbiju, pratimo pažljivo njezin politički razvitak, radujemo se svakom i najmanjem napretku njezinom, jer korak, koji Srbija unapred učini, držimo da je učinilo celo srpstvo, njezina slava to je i naša slava, njezina budućnost je celoga naroda srpskog, pa zato drži i tvrdo veruje, da je jedino Srbija pozvana, da bude ono što je nužno, da se oživotvore sve više ideje, za kojima je celo srpstvo oduševljeno.”¹¹ Poklonivši puno poverenje planovima kneza Mihaila o pokretanju oslobodilačke borbe protiv Turske, Miletić je, zajedno sa Ujedinjenom omladinom srpskom očekivao od njega i preduzimanje konkretnih koraka.¹² Miletić naglašava da oslobođenje Srba u Turskoj ne iziskuje samo snagu vlade, nego i naroda, što se može ostvariti samo odgovornošću ministara i kontrolom vlade od strane skupštine i javnog mnjenja. Vlada ne mora biti slaba, ako su narodu obezbeđena politička prava. Sve vlade u Srbiji su zahtevale više vlasti radi poziva Srbije u Turskoj, ali nijedna tu vlast još u tu svrhu nije iskoristila. „Vreme je”, piše Miletić, „da vlada već jedanput ili sa spoljašnjim radom, ili sa unutrašnjim ustrojstvom zemlje na osnovu slobodniji ustanova počne. Ovako pak, bez vojevanja za slobodu braće svoje, i bez unutrašnjeg slobodnijeg života – Srbija je toliko godina bila samo kovnica unutrašnji spleta, partaja i pobuna”. Miletić je, prema tome smatrao da unutrašnje političke slobode i borba za nacionalno oslobođenje ne mogu biti odvojene. Mada je kritikovao unutrašnje prilike u Srbiji, nepoštovanje načela istaknutih na Svetoandrejskoj skupštini, samovolju i zloupotrebe vlasti, zabranu *Srpskog dnevnika* u Srbiji, Miletić je krivicu je pripisivao ministru Hristiću i vladi. Karakteristično je da je u većini napisa odgovornost za stanje u Srbiji pripisivao vladi, ne pominjući izričito kneza, jer je tada još vladalo veliko uzdanje u kneževe namere da povede oslobodilački rat

¹¹ „Prilike u Srbiji”, *Srbski dnevnik*, 29. septembra 1861, br. 93, *Sabrani spisi* I, 302.

¹² Vasilj Popović, nav. delo, 181.

protiv Turske.¹³ Međutim, ubrzo su rođene sumnje u iskrenost kneževe spoljne politike i Mihailov glas velikog nacionalnog vladaoča počinje da opada kod gotovo cele inteligencije.¹⁴

Posle atentata na kneza Mihaila, Miletić je u *Zastavi* 9. juna 1868. izrazio svoje gnušanje zbog tog zločina i odlučno odbio svako eventualno pripisivanje odgovornosti za to delo Omladini i Narodnoj stranci, poričući i optužbe u vezi sa Karadorđevićem. U tom članku je o odnosu srpske Slobodnjačke (liberalne) stranke rekao sledeće: „Srpska, osobito mlađa slobodnjačka stranka, položila je sve svoje uzdanje u kneza Mihaila, i povratak kneza Miloša na kneževski prestol nije kao cel, no samo kao most kneževstvu Mihaila smatrala: ova je stranka imala i ima program: iznutra ustav sa ustanovama, koje ličnu, društvenu i političnu slobodu građana i naroda ujemčavaju; spolja oslobođenje sviju Srbalja od turskog jarma, i njino ujedinjenje. Unutrašnju slobodu smatrala je za uslov spoljašnjeg oslobođenja i ujedinjenja, jer je držala i drži, da zato nije dovoljno samo fizično, nego i duhovno i moralno oružije svesti i oduševljenja za slobodu celog naroda srpskog.”¹⁵

Posle promene na srpskom prestolu nije u Miletićevom odnosu prema Srbiji došlo do velikih promena. Naime, osnovni politički zadaci i ciljevi koje je Srbija po njegovom mišljenju bila predodređena da ostvari, nisu se izmenili. Prvi tekst u kojem je Miletić pomenuo kneza Milana Obrenovića nastao je povodom njegovog izbora za kneza Srbije. On je ocenio da je Velika narodna skupština donela važnu odluku, izabravši kneza u ličnosti mladoga Milana Obrenovića. U tekstu je više pažnje

¹³ „Najnovija mera ministra Hristića protiv ‚Dnevnika‘”, *Srpski dnevnik*, 31. marta 1864, *Sabrani spisi* I, 586-590. Čak i u slučaju tzv. „propasti Velikog suda”, u članku „‚Zakon‘” i ‚najviša volja’ u Srbiji” Miletić je krivio vladu, navodeći da je zakon o tome doneo Savet, napominjući samo da je donet „sa odobrenjem kneza”. Tek 1875. je Miletić u članku „Stoglava aždaja reakcije u Srbiji” izjavio da je osuda najviših sudija bila nezakonita i neosnovana i da je od tog doba „pomračeno sunce nad knezom Mihailom”. (*Zastava*, 12/24. februara 1875, br. 28, *Sabrani spisi* III, 262)

¹⁴ Slobodan Jovanović, *Druga vlada Miloša i Mihaila 1858-1868*, Geca Kon, Beograd, 240-242; Grgur Jakšić i Vojislav Vučković, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila, Prvi balkanski savez*, Beograd 1963, 416-418.

¹⁵ „Katastrofa u Srbiji, srpska omladina i ‚Zastava‘”, *Zastava* 9. juna 1868, br. 46, *Sabrani spisi* II/1, 477. Za učešće u zaveri protiv kneza Mihaila optužen je Vladimir Jovanović, saurednik *Zastave*, ali to nije bilo dokazano i on je oslobođen posle sedam meseci pritvora. Ugarske vlasti su na taj način nastojale da se obračunaju sa Miletićem i Omladinom. (Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, knjiga prva (1868-1878), Beograd 1926, 41)

posvetio sastavu regentstva (namesništva), s obzirom na to da će ono vršiti vlast do kneževog punoletstva. Miletić je procenio da bi rad i odluke Velike narodne skupštine imale veću težinu i značaj da ona nije delovala u uslovima opsadnog stanja i rada prekih sudova. Govoreći o namesnicima, Miletić je naročito pozitivno ocenio Jovana Ristića kao liberala, čiji su politički stavovi već poznati javnosti.¹⁶

U sledećem periodu je Miletić dosta pisao o Srbiji, ocenjujući njenu politiku kao delo Namesništva i vlade, i ne pominjući pri tom maloletnog kneza, koji na nju nije ni mogao imati bilo kakvog uticaja. U opširnom članku napisanom na samom početku 1869. „Srbija i politika ‚slobodni ruku’” on je ponovo pokrenuo pitanje koje je za njega bilo uvek najvažnije: pitanje konačnog oslobođenja. „Čim bi bolje mogli početi novu godinu, u koju danas stupamo, nego pogledom na Srbiju, na ovu oružnicu srpsku, na ovaj Pijemont hrišćanski naroda na Istoku?” Analizirajući evropske i međunarodne prilike, on je ponovo istakao ulogu Srbije u oslobođenju Srba i naglasio da je ono u interesu same Srbije, jer jedna država mora biti veća nego što je to sada Srbija, da bi se stvorili uslovi za razvitak državnih ustanova i naroda.¹⁷

U to vreme je došlo i do formalnog konstituisanja Srpske narodne slobodoumne stranke. U Bečkerečki program Srpske narodne slobodoumne stranke je unesena odredba da treba sprečavati svaku politiku, koja bi išla za održavanjem Turske ili za osvajanjem hrišćanskih zemalja Otomanske carevine, a zastupati načelo nemešanja stranih sila i pomagati oslobođenje hrišćanskih naroda.¹⁸

Kako je svakom prilikom isticao da srpsko oslobođenje u velikoj meri zavisi od međunarodnih okolnosti, on upozorava na to da čak i Rusija, kao velika sila u koju su Srbi polagali velike nade, može imati i neke posebne planove i interese. Zato on mnogo polaže na slogu i saradnju Srbije i Crne Gore i apeluje na obe zemlje da svoje eventualne međusobne razmirice razreše.¹⁹

Miletić je kritikovao srpsku vladu i namesništvo, u vezi sa spoljnom, nacionalnom, ali i unutrašnjom politikom. Povodom predstojećih

¹⁶ „Izbor Milana Obrenovića za kneza Srbije”, *Zastava* 23. juna 1868, br. 50, *Sabrani spisi* II/1, 484-485; Živ. Živanović, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka* I (1858-1878), Beograd 1923, 208-212; Slobodan Jovanović, *Druga vlada Miloša i Mihaila*, Beograd, Geca Kon, 265-275.

¹⁷ „Srbija i politika ‚slobodni ruku’”, *Zastava*, 1. januara 1869, br. 1, *Sabrani spisi* II/2, 11-16.

¹⁸ Nikola Petrović, *Svetozar Miletić i Narodna stranka, Građa 1860-1885*, I, Sremski Karlovci 1968, 588; *Istorija srpskog naroda*, V/2, Beograd 1881, 169.

¹⁹ „Srbija i Crna Gora”, *Zastava*, 7. marta 1869, br. 29, *Sabrani spisi* II/2, 93.

ustavnih reformi u Srbiji napisao je nekoliko obimnih tekstova. Istakao je da su reforme neophodne. Izostanak ustavnih reformi za vreme Mihailove vladavine Miletić je pripisao vladajućoj koteriji, koja je nastojala da se održi na vlasti, a ne samom knezu. „Treba narod srpski baš za predstojeći veliki boj i duhovno oružati, a zato nisu danas dovoljne samo gusle, nego se ištu i slobodoumne ustanove, koje su dostojne naroda, koji je gotov za slobodu krv svoju proliti, i život žrtvovati. Ne nadima se grud tako, ne leti se tako slatko u opasnost smrti, ako se ide sa straom, da bi i sama pobeđa samo ime tiraniji promenila.” Podrobno je razradio najvažnije ustavno pitanje – zakonodavnu vlast, strukturu narodnog predstavnštva i njegovu nadležnost, zastupajući i obrazlažući prednost jednodomne narodne skupštine. Skupština po njegovom mišljenju treba da dobije punu zakonodavnu vlast. Miletić je u članku veliku pažnju posvetio i izbornom sistemu, kao sredstvu da u skupštinu uđu pravi predstavnici naroda.²⁰

U vezi sa donošenjem ustava je nastao i članak „Je li potreba da se Srbiji da nov ustav?” Na ovo pitanje je Miletić dao pozitivan odgovor, ističući da Srbija ustvari i nema ustav, ne prihvatajući da je tzv. *Turski ustav* pravi ustav. On naglašava da „Ustav ima da izrazi svest naroda o sebi samom, kao o društvu slobodnih ljudi, – ima da opredeli opšte osnove po kojima će se donositi, primenjivati i izvršavati zakoni u zemlji, – i da osvešta onu zajedninu osećanja, misli, uverenja i težnja, što se zove duh naroda, – da bude, takoreći, spoljašnji oblik u kom se izjavljuje volja sviju slobodno udruženih, opšta volja. Ustav ne stvara prava i vlast; on samo ujamčuje prirodno pravo čoveka, i označuje u kojoj formi da se izvršuje vlast, kojoj je jedini izvor društvo slobodnih ljudi.”²¹ Ako se tako shvati priroda ustava, ustav koji treba doneti neće biti nov, nego prvi. Donošenje ustava će tako značiti i izraz i emancipaciju od turske vrhovne vlasti i izraz državne samostalnosti. Ustav treba da donese Velika narodna skupština potpuno samostalno, jer je ona izraz narodne suverenosti.

Izgubivši međutim, ubrzo nadu da će vlada i namesništvo pristupiti dubljim političkim reformama, Miletić se razišao s njima, kao i ranije sa knezom Mihailom. Isto tako kritičan je bio prema njihovoj spoljnoj politici, zaključujući da su se sasvim odvojili od Rusije i podredili austrijskom, odnosno mađarskom uticaju. Januara 1871. je Miletić oštro kriti-

²⁰ „Reforme u Srbiji”, *Zastava*, 6. aprila 1869, br. 42, 9. aprila 1869, br. 43 i 11. aprila 1869, br. 44, *Sabrani spisi* II/2, 116-133.

²¹ „Je li potreba da se Srbiji da nov ustav?”, *Zastava*, 27. maja 1869, br. 63, 9. *Sabrani spisi* II/2, 181-184.

kovao vladu Namesništva, i naročito, Milivoja Blaznavca. Srbija nije, pisao je Miletić, „domena i vlasništvo vlastodržaca u Srbiji”, nego nada i uzdanica celog srpskog naroda, pa prema tome svaki Srbin, ma gde živeo, ima pravo da vodi računa o politici srpske vlade. Tvrdio je da posle atentata na kneza Mihaila nije po važećim propisima bilo naslednika, mada je Velika narodna skupština, „izborom ili potvrdom” o tome izjasnila svoju volju. Zaključio je da odredbe o nasleđivanju prestola, koje su unete u ustav mogu imati nepovoljne ishode i dovesti na srpski presto čak i nekog stranca. Ističe da bi analogno tumačenje ovih odredaba, koje se odnose na pripadnike šire porodice kneza Miloša mogle da se primene i na širu porodicu kneza Milana, u kojoj je sada i porodica jednog od regenata (Blaznavca).²² Namesništvo i vlada u Srbiji nisu ostali ravnodušni prema ovim kritikama. Miletić je napadan svim sredstvima.²³ Benjamin Kalaj u svom dnevniku navodi da je Blaznavac u više navrata čak izjavljivao da Miletića treba obesiti i da se nada da će ga neko ubiti.²⁴

U članku „Srbija između Rusije i Crne Gore”, napisanom pred Uskrs 1871. godine, Miletić je ponovo pokrenuo pitanje konačnog oslobođenja i zamerio Srbiji što stalno odlaže pokretanje toga procesa, jer „godine po godinama, prilike za prilikama protiču, – a Srbija od proleća do jeseni, od jeseni do proleća odlaže!”²⁵ Ukazao je na to da je za pokretanje akcije neophodno da to odluči srpski narod, jer dok u narodu ne bude postojalo jednodušno uverenje da je oslobođenje i ujedinjenje srpstva u njegovom interesu, dotle će se vlada izgovarati, pozivajući se na ravnodušnost naroda. Međutim, da bi se mogla povesti akcija, nužna je sloga u zemlji i političkim krugovima. Vlada ne samo da to nije postigla, nego namerno podstiče neslogu među političkim strankama. Ustav daje svu vlast knezu i vladi, skupština je ponižena do pukog oruđa izvršne vlasti. Ne postoji sloboda štampe. Pored tih uslova, za odlučnu akciju je neophodan sporazum sa Rusijom i Crnom Gorom, a njega nema. I ovom prilikom je Miletić kritikovao vladu i njenog „načelnika” i zbog načina dolaska na presto kneza Milana.²⁶ Nasledstvo kneževskog dostojanstva nije uopšte postojalo u sporednoj liniji. Pozivom na vojsku i uvođenjem op-

²² „Srbija i – Blaznavac”, *Zastava*, 3. januara 1871, br. 2, *Sabrani spisi* II/2, 604-606.

²³ Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, knjiga prva (1868-1878), Beograd 1926, 138; Nikola Petrović, *Svetozar Miletić (1826-1901)*, 174.

²⁴ Andrija Radenić, *Dnevnik Benjamina Kalaja 1868-1875*, Beograd-Novii Sad 1976, 16, 205, 299.

²⁵ „Srbija između Rusije i Crne Gore”, *Zastava*, 28. marta 1871, br. 37, *Sabrani spisi* II/3, 62-66.

²⁶ Reč je o Milivoju Petroviću Blaznavcu, koji je uz pomoć vojske doveo na presto kneza Milana.

sadnog stanja je pomućen slobodan izbor naroda na Velikoj narodnoj skupštini. Presudnu ulogu su odigrali lični interesi i pogodovanje austro-ugarskoj politici na Balkanu. U vezi s tim pominje i crnogorskog kneza Nikolu i njegov ugovor sa Mihailom: „Kad je već postupila nasuprot, ako ne reči, a ono duhu, smislu i celi ugovora između knezova Mihaila i Nikole, gde je ovaj zaista sa samopregorevanjem žrtvu na oltar opšte otadžbine prineo – kad je, velimo, srpska vlada već nasuprot tome Milana, kao ‚Obrenovićev ogranak‘, na prestol srpski popela – zašto ne ogradi taj prestol [...] crnogorskim knezom Nikolom, kojega je kraj i pleme tako divne usluge Srpstvu učinilo, i narodu srpskom pred celim svetom obraz osvetlalo, nego Srbima iz Ugarske, sa ‚mađarskim plemićima‘, kojima je dosta, što im je u deo palo toliko blago, koje je knez Miloš toliko godina ponajviše ‚monopolom trgovine‘ u Srbiji stekao?²⁷ Pitamo zašto?” Odgovor je Miletić nalazio u ličnim interesima, ali i u pogodovanju austrougarskoj politici na Balkanu.

U članku „Srpska vlada i pojavi u Bosni” Miletić je ponovo kritikovao vladu u Srbiji. „Pravo zahtevati od vlade u Srbiji, da radi u duhu i pravcu politike narodnog oslobođenja i ujedinjenja ima svaki član naroda ma gde on bio već po svom rođenju, pa i mi to ne damo sebi oduzeti, niti ćemo se obazreti na savet regenstva u Srbiji, da samo ‚gledamo katihizis‘. Kritikovao je stav namesništva da treba biti u prijateljskim odnosima sa susednim vladama, ako te vlade svim sredstvima rade da spreče ispunjenje pravog zadatka Srbije. Ne postoje dobre veze ni sa Rusijom, ni sa Crnom Gorom, ni sa Bugarima. Krivci za to su prošla i sadašnja vlada u Srbiji, koje su dovele do izolovanosti i usamljenosti Srbije. „Još je bilo nešto simpatije u narodu u Bosni i Hercegovini i nešto uzdanja, ali se to vezivalo na osobu kneza Mihaila a ne sistem i politiku njegove vlade”²⁸.

Miletić je tada opširno pisao i o promenama u odnosima između velikih sila. On je slutio da se bliži rešenje Istočnog pitanja i objašnjavao kakvi su u tome interesi Austrougarske. Procenio je da se posle Mihailove smrti Namesništvo kolebalo u svom odnosu prema Ugarskoj. Povodom presude peštanskog najvišeg suda u procesu protiv bivšeg kneza Aleksandra Karađorđevića, Miletić je osuđivao postupke srpske vlade, koja je smatrala da će osuda Karađorđevićeva od strane stranog suda imati veću težinu od osude srpskog suda, te će tako zauvek ukloniti takmaca vladajućoj dinastiji. „Srpska vlada zaista beše ponizila Srbiju do

²⁷ Misli se na Bajiće i Nikoliće, muževe Miloševih kćeri.

²⁸ „Srpska vlada i pojavi u Bosni”, *Zastava*, 26. maja 1871, br. 60, *Sabrani spisi* II/3, 124.

proste skutonoše austro-ugarske politike”. „Ali presuda Karadorđevića treba državicima u Srbiji da služi za pouku u udešavanju politike prema mađarskoj vladi”.²⁹ Spoznajući planove mađarskih državnika, mogli su lako uvideti kuda smeru mađarska politika. Konačan dokaz bio je ishod parnice protiv Karadorđevića. On je bio, veli Miletić, iskra u već nagomilani barut nepoverenja, čiji je ishod bio knežev put u Livadiju u posetu ruskom caru. Povodom te kneževke i Blaznavčeve posete, Miletić je izrazio izvesnu sumnju u pogledu njenih motiva, podozrevajući da je ona učinjena radi ličnog prestiža i utakmice sa Crnom Gorom.

Godine 1871. je Miletić sa svojim istomišljenicima pokušao poslednji put da uspostavi saradnju omladinskog pokreta sa srpskom vladom radi stvaranja velike nezavisne države na Balkanu. Njihov plan je bio da se prvo stvori velika nezavisna država na Balkanu, sastavljena od slovenskih pokrajina Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srbije i Bugarske. U jesen te godine je planirano da se pokrene ustanak u Hercegovini i da se odatle proširi na Bosnu. Plan je saopšten namesnicima i od njih je traženo da u određenom trenutku službena Srbija uđe u otvorenu akciju. U tome je trebalo da učestvuje i Crna Gora.³⁰ U vezi s tim planom Miletić ukazuje na to da je za njegovo ostvarenje potrebna puna unutrašnja politička sloga. Namesništvo, naprotiv, podstiče neslogu među političkim strankama.³¹

U članku „Da li je ‚obrt politike‘ u Beogradu?” Miletić je, govoreći o promeni srpske spoljašnje politike istakao da je za u tom trenutku za Srbe od većeg interesa spoljašnja politika nego unutrašnja i zaključio: „Spoljašnju akciju dakle što pre dok Bosanaca nije nestalo, dok se Bosna i Hercegovina ‚kulturnim Arnautima‘ nije napunila, dok u Srbiji narod još mekušniji postao nije, dok je još na granici Srpstva čila mišica srpska”. Smatra da smetnja tome poduhvatu ne treba da budu dinastički interesi. Njega bi trebalo rešavati posle konačnog oslobođenja od Turaka. Članak zaključuje: „Zato što pre svezu između Srbije i Crne Gore, i akciju protiv Turske”.³²

²⁹ „Presuda A[leksandra] Karadorđevića”, *Zastava*, 30. maja 1871, br. 62, *Sabrani spisi* II/3, 134.

³⁰ Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875-1876*, Beograd 1996, 72; Nikola Petrović, *Svetozar Miletić (1826-1901)*, 154-155.

³¹ Vaso Vojvodić, *Ujedinjena omladina srpska o pripremanju ustanka na Balkanu 1871-1872. godine*, u Zborniku radova *Ujedinjena omladina srpska*, Novi Sad 1968, 305-314.

³² *Zastava*, 16. jula 1871, br. 82, *Sabrani spisi* II/3, 198-199.

U veoma opširnom tekstu pod naslovom „Srbija” Miletić je analizirao stanje u Srbiji.³³ Ukazao je na svemoć vlade i nepostojanje građanskih prava, u prvom redu slobode štampe. Pominje i brojnost birokratije: „Srbija je takoreći domena, spajiluk za izdržavanje činovnika”. Skoro sva inteligencija je u državnoj službi. Izlaz je video u obrazovanju liberalne stranke, koju će činiti ljudi koji ne zavise od vlade i vlasti.

Po njegovom mišljenju Srbija ima najviše značaja i važnosti za Srpstvo u oslobođenju srpskog naroda i njegovom ujedinjenju. To je jedino polje na kojem bi se mogla postići sloga celog srpskog naroda. Uslov sigurnom oslobođenju Bosne i Hercegovine je sporazum između Srbije i Crne Gore. „Ima ji, koji kažu, da vlada srpska ništa spolja preduzimati, i na kocku metuti ne može, dok je knez maloletan, da i druga regentstva nisu tako što preduzimala. No u ustavu nema prepone tome, i ne vidimo, zašto bi regentstvo zgodne prilike propuštalo samo zbog maloletnosti kneza, pa ne znamo otkuda bi knez imao pravo, zemlju i narod rizikati, a da narod za vreme maloletstva kneževa nema pravo rizikati što, pa ma to naposljetku i knežev venac bio.

U istoriji imamo više primera, da se za vreme regentstva najvažnija i najrizičnija dela obavljaju. Samo regentstvo u svom nastupnom proglasu obrekoše onda, kad behu na tri godine izabrani, pa evo i peta godina nastala, i nemačko-pruski rat prođe, a Srbija ostade ista, kolika je i bila. Mi baš naprotiv mislimo, da se za vreme maloletstva kneževa mnogo manje po kneza rizika, nego kad se što tu njegovim imenom rizično preduzme, jer bi neuspešan rad išao na račun i opasnost maloletnog kneza, nego na račun oni, koji njegovo pravo vrše, pa i odgovornost za to nose. Ko dakle i tu da ne dođe na misao, da birokracija više svoje stolice, nego knežev presto čuva?”

Dalje je Miletić dao svoje mišljenje o najvažnijim ustavnim pitanjima. Kritikovao je rešenja postojećeg ustava, u prvom redu uređenje zakonodavne vlasti i nepotpunu zakonodavnu vlast narodne skupštine i ograničeno budžetsko pravo, pitanje politike odgovornosti ministara, strukturu narodne skupštine, građanska prava i slobode i njihove ograničenosti, u prvom redu slobode štampe, o čemu veoma detaljno raspravlja.

O značajnim promenama na planu međunarodnih odnosa Miletić je raspravljao u članku „Austro-Mađarska i istok”. On je ukazao na promene koje su se desile u samoj Austro-Ugarskoj. Istakao je da će nesposobnost Austrije da se sporazume sa slovenskim narodima biti razlog njene konač-

³³ Članak je objavljen u *Zastavi* u pet nastavaka, septembra 1871, a 1872. u *Letopisu Matice srpske*, u svesci 114, str. 78-113 pod naslovom „O ustavu i ustanovama u Srbiji”. Svetozar Miletić, *Sabrani spisi* II/3, 278-306.

ne propasti. Austrijska politika je oterala zapadne Slovence u naručje, u koje je oterala i kneza Milana. Komentarišući put kneza Milana u Livadiju u posetu ruskom caru, Miletić konstatuje da je razlog tome to što je srpska vlada naposljetku uvidela da ju je austrougarska diplomatija uopšte, a i ugarska vlada posebno, obmanjivala i zavaravala. Srbiji je obećava-na Bosna i Hercegovina, a ustvari su kovani planovi za njihovo osvajanje. No kako je dinastičko pitanje bilo poglavita poluga prijateljstva i veze između Austro-Ugarske, a osobito Ugarske i srpske vlade, ishod Karadorđevićeve parnice je zadao poslednji udarac tome prijateljstvu.³⁴ Srpsko-mađarsko prijateljstvo je dovelo do opadanja simpatija južno-slovenskih naroda prema Srbiji i porasta ugleda Crne Gore i njene dinastije. „... pokaza se da rečena plemena upiru svoje oči na malenu, ali junački odvažnu, za oslobođenje i ujedinjenje srpski plemena u Turskoj oduševljenu, i na prijateljstvo Rusije naslonjenu Crnu Goru.” Bilo je krajnje vreme da se ruskom caru pokloni knez, i još više – Blaznavac. Ako je pak svrha toga puta bila da se postigne dinastički prestiž i utakmica sa Crnom Gorom i umanjivanje veza Rusije i Crne Gore, to neće dovesti do uspeha. „Naslon na Rusiju može samo onda imati berićetni posljedica po opštu cel naroda, ako se osniva na međusobnom sporazumljenju kako Srbije i Crne Gore, tako uopšte srpski, pa i drugi srodni plemena na Balkanskom poluotoku – inače naslon taj, i takmica u traženju tog naslona ne bi bio stub, nego nadgrobni kamen samostalnosti i slobode srpske.” Svrha putovanja u Livadiju treba da bude učvršćenje sloge između Srbije i Crne Gore, u cilju oslobođenja Srba i drugih naroda na Balkanskom poluostrvu.

Miletić je jasno uočavao i objašnjavao kakvi su interesi Austro-Ugarske u rešenju istočnog pitanja. On upozorava na to da postoje svi znaci da se rešenje istočnog pitanja približava. Slikovito je objasnio kakve su interese za očuvanje Turske imale velike sile. „Ako ćemo uporediti Tursku sa starim čovekom, koji ima neke materijalne obaveze prema nekome za svoga života, onda ćemo Englesku uzeti kao ‚nekog‘ koji se stara da taj stari čovek što duže živi, kako njegove obaveze zbog kojih onaj ima koristi, ne bi prestale. Austrougarsku pak prema takoj prispodobi možemo smatrati kao onoga, koji nema istina nikakvi prava, ali bi opet hteo, – i nada se da će mu se želja ispuniti – da bude naslednik starčev. Stoga mu nije stalo do života starčeva, ali opet voli i to, nego da po smrti pravi naslednici zauzmu ostavinu. Dok starac živi, nada se ovaj, da se i pravim naslednicima može šta desiti, i onda on dolazi na red.”³⁵

³⁴ *Zastava*, 20. oktobra 1871, br. 123 i 22. oktobra 1871, br 124, *Sabrani spisi* II/3, 328-335.

³⁵ „Čudni znaci”, *Zastava*, 10. decembra 1872, br. 146, *Sabrani spisi* II/3, 805-808.

U početku vladavine Namesništva je postojala nada da će oni pristupiti političkim reformama.³⁶ Posle izvesnog vremena, Miletić je i prema politici Namesništva zauzeo kritičan i opozicioni stav, kao i ranije prema knezu Mihailu. Došlo je do razlaza između Vojvođana i liberala u Srbiji, koji se više nisu slagali u oceni unutrašnje politike Srbije. Slobodan Jovanović je osnovne Miletićeve zamerke namesničkom režimu video u sledećem: prvo, on nije verovao u iskrenost namesničkog liberalizma, imajući tu pre svega kao dokaz Ustav od 1869. godine i njegova rešenja: uređenje zakonodavne vlasti, slobodu štampe, zakon o odgovornosti ministara. Namesničku ustavnost je ocenjivao kao lažnu ustavnost, a namesnički liberalizam kao lažni liberalizam. Drugo, on se nije slagao sa namesničkom spoljnom politikom. Imao je utisak da se namesništvo potpuno odvojilo od Rusije i podredilo austrijskom, odnosno mađarskom uticaju. Činilo mu se da namesništvo interese Srbije stavlja iznad interesa Srpstva. On pak, smatra da ne leži spas Srpstva u Srbiji, nego spas Srbije u Srpstvu.³⁷

Krajem 1872. godine je u *Zastavi* objavljen članak „Obzor na godinu 1872”, u kojem je dat kratak pregled političkih zbivanja u protekloj godini. Te je godine knez Milan stupio na vladu. Zbog njegovog puta u Livadiju se Austro-Ugarska osvetila zabranom učešća Srba iz Južne Ugarske u proslavi koja je povodom kneževog punoletstva organizovana, u čemu je nedostojnu ulogu odigrao generalni konzul Kalaj, a dvojica Srba bez ikakve krivice dospeli u zatvor. Pominje se srpsko potraživanje malog Zvornika sa Sakarom, uz napomenu da je za uspeh u svakom poduhvatu nužna sloga Srbije i Crne Gore.³⁸

Početak sledeće godine je, takođe u *Zastavi*, sada opširnije, data rekapitulacija političkih događaja protekle godine.³⁹ Miletić ne ocenjuje povoljno srpsku politiku u toj godini. Oslobođenje i ujedinjenje onostranog srpstva je još otvoreno pitanje. Prvi uslov za ostvarenje tog cilja, sloga Srbije i Crne Gore nije razvijena u poželjnoj meri. Mada se u Srbiji još uvek gleda Pijemont srpstva, uzalud se u njoj traže Kavuri. Postoji neki mali napredak na privrednom polju, ali je uočljiv i razvitak plutokratije, što zemlji ne obećava neku sreću. Na polju politike se nije

³⁶ Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, knjiga prva (1868-1878), Beograd 1926, 49.

³⁷ Isto, 135-139.

³⁸ *Zastava*, 30. decembra 1872, br. 153, *Sabrani spisi* II/3, 825-830.

³⁹ „Naš narod u god. 1872”, *Zastava*, 14/26. januara 1873, br. 6, *Sabrani spisi* III, Beograd 2002, 25-29.

desilo ništa vredno pomena. „Čin punoletstva kneza Milana i primanje vlade, što takođe spada na ovu godinu koju pregledamo, za nas je značajan samo po tome, što sad neće maloletnost i privremenost namesništva služiti za kišobran od prekora i za izgovor neveštosti i mlakoj politici srpskih državnika. Sam taj čin – primanje vlade, ne obeležava u politici Srbije nikakvu ‚menu‘, te stoga ne može imati više značaja sve dotle, dok mu dela to ne dadu.“⁴⁰ Miletić očigledno nije gajio preterane nade u promenu srpske politike, koja bi mogla nastupiti kneževim punoletstvom, imajući u vidu da su na vlasti ostali isti ljudi. Vladu je obrazovao Blaznavac, ministar inostranih poslova je bio Ristić, a resor unutrašnjih poslova je pripao Radivoju Milojkoviću, koji ge je i do tada držao. Posle iznenadne Blaznavčeve smrti vlast je još neko vreme prepuštena Jovanu Ristiću.⁴¹

U opširnom članku „Položaj Srbije na istoku“ Miletić je analizirao međunarodne prilike, položaj Srbije i njenu spoljnu politiku.⁴² „Kad se knez Mihailo u Srbiju vratio, a naročito kada je stupio na vladu, on je bio sa Ugarskom, sa mađarskim državicima u dobrom sporazumljenju, u prijateljskom odnošaju, jamačno ne toliko zbog lični sveza, ili obaveza, ili zbog svoji aristokratski osećaja, koliko zbog toga, što je mislio, i verovao da će Ugarska, da će mađarski državnici, da će mađarski narod, biti prijatelj Srbiji, srpskom narodu, i da neće biti prečaga, nego moralna poluga onakom rešenju Istočnog pitanja, kakvo je u interesu neposredno hrišćanski naroda na istoku, posredno i samoj Ugarskoj, i narodima od Karpata do Adrije“.

Mađari su knežev put u Livadiju tumačili kao reakciju na ishod parnice protiv Aleksandra Karađorđevića, kao da sami nisu za to dali nikakav povod. „Promena dakle, odnošaja Srbije prema Austrougarskoj, a naročito prema Ugarskoj, bila je nužna posledica ne samo unutrašnje Slavenima protivne austrougarske politike, nego i spoljašnje posle francusko-nemačkog rata, i inaugurisanja politike prema Turskoj i Istoku“, zaključio je Miletić svoju analizu.

U vezi sa putovanjem Jovana Ristića u Beč, aprila 1873. i komentara mađarske štampe o tome putovanju i njegovim motivima, Miletić je u članku „Ristićev put u Beč“ ponovo načinio kratku analizu međunarodnih odnosa i položaja Srbije među velikim silama, Austrougarskom i Rusijom. Mađarski list je ovu posetu uglednog srpskog državnika protumačio

⁴⁰ Knez Milan je napunio osamnaest godina i preuzeo vlast avgusta 1872. godine.

⁴¹ Čedomir Popov, *Vladavina kneza Milana Obrenovića (do 1875), Istorija srpskog naroda V-1*, Beograd 1981, 341.

⁴² *Zastava*, 1/13. aprila, br 39 i 4/16. aprila 1873, br. 40, *Sabrani spisi III*, 109-114.

kao priznanje i uviđanje Srbije da je upućena na Austrougarsku i da bez nje ne može preduzeti nijedan korak unapred. Miletić pak, osporava da je ovo putovanje značilo dezavuisanje i pokajanje zbog kneževog puta u Livadiju, u posetu ruskom caru. Kada je o Ristiću reč, nema sumnje u njegovu naklonost prema Rusiji, ona može biti možda samo preterana. Njegov put u Beč je, po Miletićevom mišljenju, sasvim u skladu sa ruskom politikom. Na kraju on zaključuje da kod Srba ne postoji ni prijateljstvo ni neprijateljstvo prema drugim narodima i državama: merilo srpskih simpatija i antipatija je oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda i drugih slovenskih plemena na istoku. Uveren je da pored srpske, odnosno južnoslovenske države može postojati celokupnost, samostalnost, pa i nezavisnost mađarske države. Dok se god to ne priznaje, dok se ukrštaju interesi srpskog i mađarskog naroda, ne može biti izmirenja duhova i prijateljstva između Srbije i Austrougarske. Kada mađarski državnici budu smatrali da Istok treba da pripadne istočnim narodima, to će značiti kraj nepoverenja i nesporazuma.⁴³

O kneževom putovanju u Carigrad je Miletić pisao i u članku „Da uskrsne narod srpski i rastoče se svi vrazi njegov!” Kritikovao je knežev planirani put u Carigrad, na poklonjenje sultanu, ocenjujući ga kao sramotu i grehotu. To bi značilo kneževo odricanje od onog zadatka, koji od njega očekuju hrišćanski narodi od Srbije. Mada u Srbiji još nema prave ustavnosti, a još manje parlamentarne odgovornosti ministara, za ovakve poteze, kao što je put u Carigrad, odgovoran je knez narodu, srpskom javnom mnjenju i dostojanstvu srpskog naroda.⁴⁴ Miletić izražava i sumnju u eventualni ruski uticaj na ovu odluku. Ako je on postojao, namera mu je bila da se u narodu diskredituje srpska dinastija, da bi se načinilo mesto za ruske cariće. Ako ruska vlada neće da pomogne Srbiji i Slovenima, nema pravo ni da ih ponižava u očima sveta i srpskog naroda. Srbi mogu i sami da se oslobode, a Rusija treba i sama da se oslobodi „svoji Nemaca, velikaša i činovnika, a naročito od „samodržavlja”. Ruskom dvoru se ne treba ropski podavati, zaključio je Miletić. Rusiji je Srbija možda potrebija, nego ona Srbiji.

Mada kritičan prema kneževim postupcima, Miletić je ipak još uvek odgovornost za neke postupke češće pripisivao vladi i ministrima nego samom knezu. Za otpuštanje iz službe kapetana Save Grujića, zbog njegove objavljene kritike vojne organizacije, *Zastava* piše: „No nije uvreda, kao što nam nije ni namera uvrede, kad kažemo da je knez još tako mlad da se puna ne samo politična, nego i moralna odgovornost za postupak

⁴³ *Zastava*, 8/20. aprila 1873, br. 42, *Sabrani spisi* III, 115-119.

⁴⁴ *Zastava*, 15/27. aprila 1873, br. 44, *Sabrani spisi* III, 120-124.

prema Savi Grujiću, samo na ministra obaliti može, premda se i to ne može pretajiti, da je stvar koliko načelno, i po posledicama zamašna, ipak prosta, da je sam osećaj, i svaćaj ljudskog dostojanstva, srpskog ponosa i ‚oficirske časti‘ dovoljan sudija”. U vezi sa istim slučajem, kao i osudama urednika *Javnosti* i Svetozara Markovića, Miletić je kritikovao nepostojanje slobode štampe u Srbiji.⁴⁵

Miletić je razmatrao političko prilike u Srbiji poslednje godine, posle formiranja mladokonzervativnog Marinovićevog kabineta 22. oktobra, u članku pod naslovom „Stanje u Srbiji”.⁴⁶ U njemu se osvrnuo i na neke spoljnopoličke događaje, a i na unutrašnje političke odnose. Ocenio je da nema nijedne države u Evropi gde je zakon o štampi dao toliko maha vladi za političke progone štampe i gde na tom polju ima toliko zloupotreba. Osudio je način na koji je došlo Ristićevog pada i do sme ne vlade, ukazujući na to da vladalac treba da se uzdigne nad političkim strankama i stranačkim strastima, te da vlade ne formira prema ličnoj naklonosti ili obara zbog lične mržnje, nego u državnom interesu. Naročito oštro je kritikovao vladine spoljnopoličke poteze. Ponovo je istakao da je knežev put u Carigrad povodom pitanja Malog Zvornika bio poniženje kneza pred sultanom, a Srbije pred ostalim svetom. Osudio je i brojna kneževa putovanja sa velikom svitom i postavio pitanje ciljeva i opravdanosti te „skupocene promenade“ po Evropi. Ta putovanja nisu ni doprinela nekom diplomatskom uspehu, jer knez često nije ni bio priman od državnika koje je želeo da poseti. Krivicu za to on ne pripisuje toliko knezu, jer putovanja nisu privatne prirode. Ministar predsednik koji ga prati je odgovoran za spoljašnju i unutrašnju politiku Srbije, što se kneza tiče, „ipak je mlad, neuk i neiskusn, kome se taštine oprostiti, a samovolje ustavom i zakonima zakratiti mogu. Odgovorno je ministarstvo – odgovoran je Marinović, koji stvara stanje, koje ako i ne namerno, ali u posledicama svojim vodi katastrofi, koja Srbiju može načiniti provincijom Austrougarske, ili sekundogenituroom koga suseda, uz masniju apanažu za ‚putoljubivoga‘ kneza, a možda i – neki velikaša u Srbiji.”

U članku „Vlade u Srbiji” Miletić je zaključio da Srbija nije parlamentarna zemlja, gde bi vlada bila politički odgovorna narodnoj skupštini i gde bi vlada koja je izgubila poverenje narodnog predstavnništva bila otpuštena sa vlasti. Ona nije u pravom smislu ni ustavna

⁴⁵ *Zastava*, 9/21. januara 1874, br. 4, *Sabrani spisi* III, 186-189; „Sloboda štampe u Srbiji”, *Zastava* 3/15. marta 1874, *Sabrani spisi* III, 190-193.

⁴⁶ *Zastava*, 27. oktobra/8. novembra 1874, br. 127 i 30. oktobra/11. novembra 1874, *Sabrani spisi* III, 227-233.

zemlja, tj. zemlja gde obe strane, vladalac i skupština imaju jednako pravo u donošenju zakona. Mada se isticalo da je knez Milan, vaspitan u Francuskoj, doneo i razvio duh ustavnosti, Miletić se pita, povodom poslednjih promena vlade u Srbiji, šta je razlog što knez zaobilazi ljude, koji uživaju poverenje skupštinske većine. „Mi držimo da je vreme da se vladatelji Srbije više oslanjaju na mišljenje, i želju svoga, pa i ostalog srpskog i slavenskog naroda, nego na milost i nemilost nekih stranih sila, ili njini agenata, koji ako i mogu privremeno spoljašnju akciju sprečiti, ali ne mogu bar unutra ništa učiniti, ili smetati, kad je i dok je vladatelj s narodom suglasan, dok je ne samo Srbija kao zemlja i narod, nego i vlada obgrljena rukama prijateljstva srodni plemena.” Miletić je odbio prebacivanja da postoji težnja da se iz Novog Sada zapoveda Srbiji i njenoj vladi, ali i napomenuo da izvan Srbije živi skoro trećina srpskog naroda, čiji su preci došli ovamo s namerom da pripomognu oslobođenju stare otadžbine, te imaju i pravo i dužnost da razmišljaju o uslovima opstanka i razvitka srpskog naroda u celini, jer se to ne tiče isključivo Srbije.⁴⁷

U članku „Stoglava aždaja reakcije u Srbiji” Miletić je kritikovao konzervativnu stranku Marinovića i Garašanina. Umesto „lojalne i miroljubive” u spoljnoj politici i „konzervativne ili konzervativno-liberalne” u unutrašnjoj, Miletić je označava kao „servilnu” spolja, a reakcionarno vlastoljubivu iznutra. Reakcija je i samog kneza nagovorila da pozove nekolicinu skupština, i ukori i njih i skupštinu, što brojnim interpelacijama otežava posao vladi. U ustavnoj monarhiji je vladalac neprikosnoven, neodgovoran, a posledica, jamstvo a i uslov te neprikosnovenosti i neodgovornosti je da se knez ne meša, i da ga stranke ne mešaju u partijske stvari i razmirice. „Neustavno je vladaoca uvlačiti u diskusiju, bilo u skupštini, bilo van nje. Vladalac valja da stoji nad strankama, ili samo da motri, kakav pravac preteže na vagi – na vagi narodnog predstavnštva, i je li ovaj suglasan pravcu i struji u samom narodu, i da prema tome udešava vršenje oni prava, koje mu vršiti pristoji, i to ne lice k licu Narodnoj skupštini ili njenom pozvanom ali ‚nezvanom’ odlomku, nego putem odgovornog ministarstva. [...] Koji je još ustavni vladalac u Evropi pozvao preda se poslanike narodne ad audiendum verbum regium – na čitanje bukvice, i davanje ukora.” Među njima je bio i Adam Bogosavljević, a knez im je objašnjavao „da administrativna dela vlade ne podleže kontroli Skupštine”. Pominje slučaj kneza Mihaila i konstatuje da je upravo to bio pogrešan, prvi „kobni” korak Mihailov. „I zar se sme savetovati mladome knezu ono,

⁴⁷ „Vlade u Srbiji”, *Zastava* 9/21. februara 1875, br. 17, *Sabrani spisi* III, 257-259.

što je knezu Mihailu moglo proći, osobito u vremenu, kad još nije bilo ustavnosti sa ministarskom odgovornošću?⁴⁸

Sličan je ton članka pod naslovom „Kob nad Srbijom”, gde je Miletić izložio svoje poglede na karakter monarhijske ustavne vlasti i parlamentarizma. Monarhijska je vlast neodgovorna i neprikosnoven, ali su zato ministri odgovorni, za državna dela podležu javnom, a i državnom sudu, bez obzira na to, da li ih vrše pod imenom i sa potpisom vladaoca, ili u svoje ime. Ocenjujući unutrašnju politiku u Srbiji, on zaključuje da Srbija nije parlamentarna zemlja, a nije u pravom smislu ni ustavna država. U Srbiji postoji jedna koterija koja je uzela vlast i „prestol pod zakup”. Ona nema dovoljnog oslonca u narodu, te se oslanja na strane sile, poglavito na austrougarskog generalnog konzula, a mađarskog prokonzula nad Srbijom: „Obrenovići su i u spoljašnjoj i u unutrašnjoj politici zaostali iza onoga očekivanja, što je srpski narod u Srbiji i Turskoj u nji položio [...] Knez Milan takođe predaje se u ruke koterije, koja hoće da uguši svaki slobodan razvitak u Srbiji, i oko Srbije, i kojoj je mađarski prokonzul protektor. Ta koterija navela je i u spoljašnjoj politici kneza Milana na tanak led. Da zaglavi fijasko i poniženje Srbije, i kneza u Carigradu, rastrubi u Bukureštu učinjen neki savez među Romanijom i Srbijom, a kad tako, a ono romanski oficijozni list „Presa” pre negde, jamačno povodom beogradske razmirice sa pruskim konzulom, reče: da nema ništa tražiti s one strane Dunava, da ona pripada Zapadu, da Istok počinje s one strane Dunava, i po tome da je se istočno pitanje išta ne tiče. Rastrubi se takođe iz Beograda, da će crnogorski knez Nikola pooditi Bukurešt, i tim putem i Beograd, a od svega toga na Cetinju nije ni pomena bilo, nego je sve to bio Marinovićevo „humbug”. I kad mi tako što knezu Milanu pred oči iznosimo, onda smo mi „neprijatelji knezu i Srbiji””.

Miletić je odbio optužbe da je ovakvo pisanje *Zastave* neprijateljsko i istakao da „nekorektan” i neustavan postupak knežev, kao što je slučaj zastrašivanja narodnih poslanika *Zastava* ima i pravo i dužnost da kritikuje, pogotovu ako se to u dotičnoj zemlji ne može. I u ovom slučaju je Miletić najveću odgovornost za ovaj postupak pripisao kneževim savetnicima, ističući da samom knezu nedostaje iskustvo, što se stiče sa godinama. Zaključio je da je knez Milan pao u zamke svojih udvorica, koji se ne stide da se kao zreli ljudi dive mudrosti dvadesetogodišnjeg kneza. Naglašava da kritika kneza nije gest neprijateljstva prema njemu i zaključuje

⁴⁸ „Stoglava aždaja reakcije u Srbiji”, *Zastava* 12/24. februara 1875, br. 18, *Sabrani spisi* III, 260-264.

da je krajnje vreme da knez kao ustavni vladalac povrati saglasnost između narodne skupštine i vlade.⁴⁹

U članku pod naslovom „Nasledstvo prestola u Srbiji” se Miletić bavio još jednim pitanjem ustavnog uređenja Srbije – nasleđivanjem prestola. Povodom predloga grupe poslanika o izmenama ustava, Miletić je izneo svoje mišljenje o predloženoj izmeni odredaba o nasleđivanju prestola. Po postojećim ustavnim odredbama presto Srbije u slučaju da knez umre bez naslednika, nasleđuju potomci Miloševih kćeri. U izmenama koje je predložila grupa poslanika se ove odredbe menjaju tako što se predviđa da će sam knez odrediti naslednika, ako ostane bez poroda, a ako umre pre donošenja ove odluke, narod slobodno bira vladaoca. Miletić je smatrao da je ovo rešenje načelno ispravno, ali da neredovne prilike koje nastaju u takvim situacijama zahtevaju da nasledni red bude unapred uzakonjen. Podsećajući na ugovore kneza Mihaila sa crnogorskom knezom Nikolom, Miletić se pita ne bi li u slučaju izumiranja dinastije Obrenovića bilo dobro rešenje da srpski presto nasledi crnogorska loza Petrovića. Time se otklonila i jedna smetnja ujedinjenju srpskog naroda na Balkanu – postojanje dveju dinastija.⁵⁰

Povodom austrougarskih pritisaka da se raspusti srpska narodna skupština, Miletić je marta 1875. pisao o odnosu Austrougarske prema Srbiji je zaključio da je tačna njegova ocena da se ide na to da austrougarski konzul postane prokonzul u Srbiji. U svojim političkim potezima knez mora uvažavati raspoloženje naroda i imati više poverenja u narodnu skupštinu. „...ko pred srpskim prestolom u Beogradu više vredi: Kalaji i Marinović, ili narod srpski i Narodna skupština?”⁵¹ pita se Miletić.

U vreme Hercegovačkog ustanka i otvaranja Istočne krize je Miletićeve politička aktivnost bila najživlja, a njegova očekivanja od Srbije i srpske vlade najveća. Proteklih petnaest godina je cilj Miletićeve nacionalne politike bio da Balkan pripadne balkanskim narodima, koji svoje nacionalno oslobođenje treba da postignu zajedničkom oružanom borbom, samostalno, a bez uplitanja evropskih velesila. Stoga je razumljivo što je Miletić događajima u Hercegovini i njihovim mogućim posledicama posvetio izuzetno veliku pažnju.

⁴⁹ „Kob nad Srbijom”, *Zastava* 26 februara/10. marta 1875, br. 24, *Sabrani spisi* III, 278-282.

⁵⁰ „Nasledstvo prestola u Srbiji”, *Zastava* 9/21. marta 1875, br. 29, *Sabrani spisi* III, 296-298.

⁵¹ „Knez i skupština”, *Zastava* 12/24. marta 1875, br. 30, *Sabrani spisi* III, 302.

U početku Hercegovačkog ustanka je bio rezervisan, podozrevajući da u njegovom izbijanju ima austrijskog učešća. Smatrao je da ima dosta indicija koje su potvrđivale tu sumnju, kao što je bila koncentracija austrijskih trupa na bosanskoj granici, vesti o prelasku dvadesetak preobučених austrijskih štapskih oficira u Bosnu i Hercegovinu sa specijalnim zadatkom, kao i pisanje nekih bečkih listova da su dva pobunjena mesta istakla austrijsku zastavu.⁵² U početku ustanka je procenio da je pobuna u Hercegovini „mesne ili pokrajinske prirode“ i da se iz nje neće zatalasati Istočno pitanje, s obzirom na tadašnju konstelaciju u Evropi i na Balkanskom poluostrvu i na trojecarski savez.⁵³ Miletić je povodom toga ponovo naglasio da je protiv rešenja Istočnog pitanja posredovanjem velikih sila, a posebno Austro-Ugarske, jer bi prisajedinjenje Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj bilo prava nesreća za srpski narod. Plašio se intervencije i okupacije ovih zemalja, bez kojih srpskoj državi na jugoistoku nema budućnosti, ni trajnog opstanka i razvitka.⁵⁴ Njegovo dvoumljenje na početku Hercegovačkog ustanka bilo je opravdano, jer su i međunarodna situacija i prilike u Srbiji bile nepovoljne, nepovoljnije nego 1866, ili 1870-1871, kada je Miletić forsirao oružanu akciju na Balkanu. Srbija nije bila vojnički pripremljena za rat. Nije pridobila saveznike za masovni oružani ustanak na Balkanu. Rat je započinjao u senci aspiracija Austrougarske prema Bosni i Hercegovini i pogađanja između Rusije i Austrougarske o podeli interesnih sfera na Balkanu, čemu je uskoro i usledio sporazum u Rajhštatu.⁵⁵

Miletićeви odnosi sa srpskom vladom su u to vreme bili krajnje pogoršani. Početkom 1875. *Zastava* je ponovo bila zabranjena u Srbiji. U vreme kada su stizale najdramatičnije vesti o borbama u Hercegovini, stigao je i glas iz Beča o kneževoj veridbi. Miletić je u *Zastavi* oštrim i podrugljivim rečima napadao kneza Milana što se u vreme izbijanja ustanka sprema za ženidbu. Kneževu ženidbu je Miletić ocenio kao nečuveno vredanje srpskih osećanja i pisao da se „ovo ne zove *obručiti*, nego *obrukati* vladaoca srpskog“. Nije mogao da razume što se knez sprema za ženidbu u tako sudbomosnom trenutku. Uočava čudnu kob Obrenovića, da ih udvorice sa jedne iste strane hvataju u svoje mreže, a ženske neprilike u toj kobi igraju takvu

⁵² „Hercegovačka pobuna“, *Zastava* 9/21. jula 1875, br. 79, *Sabrani spisi* III, 416; Nikola Petrović, *Svetozar Miletić (1826-1901)*, 205-206.

⁵³ „Hercegovački ustanak i Crna Gora“, *Zastava* 16/28. jula 1875, br. 82, *Sabrani spisi* III, 429-431.

⁵⁴ „Hercegovina i istočno pitanje“, *Zastava* 23. jula/4. avgusta 1875, br. 85, *Sabrani spisi* III, 434-437; „Varnica ili plamen?“, *Zastava* 25. jula/16. avgusta 1875, br. 86, *Sabrani spisi* III, 438-442.

⁵⁵ Nikola Petrović, *Svetozar Miletić*, 208.

ulogu. I kneza i narod je Marinović obrukao kneževim putovanjem u Beč, radi cilja nepriličnog u tadašnjim okolnostima. Miletić čak pominje i nevestin veliki miraz: „On [knez] je našao „pupilu“ sa nekoliko, ako je istina, miliona rubalja! On, kao, što „Pančevac“ reče, volije Nataliju nego bataliju. Srpsku pupilu, Hercegovinu i Bosnu, on ostavlja srpskom narodu na dušu. Srbi u Srbiji - gde vam je obraz srpski, gde ponos junački?“⁵⁶

Miletić je negodovao protiv obrazovanja liberalno-konzervativne vlade, takozvanog konzervativnog ministarstva, formiranog pred kneževu venčanje. Njeno formiranje je Miletić smatrao kao potpuni debakl srbijanskih liberala. Liberali, koji su se 1858, u jednoj revolucionarnoj situaciji, kada je zbačen i proteran knez Aleksandar Karađorđević, bacili u naručje Milošu Obrenoviću, plašeći se ustanka nezadovoljnih seljačkih masa, našli su se u vreme vladavine namesništva na potpuno reakcionarnim pozicijama. Najzad su pristali na ponižavajuće učešće u jednoj vladi čiji je zadatak bio da utiša nezadovoljstvo koje su izazvali Milanovi ženidbeni planovi.⁵⁷

Miletićevo pisanje je u Srbiji imalo znatnog odjeka, jer je *Zastava* u to vreme smatrana za najvažniji list u srpstvu.⁵⁸

Miletić je promenio mišljenje o Hercegovačkom ustanku i ratu s Turskom krajem avgusta, ohrabren junaštvom hercegovačkih ustanika i opštim oduševljenjem za rat u srpskoj javnosti. Na izborima za srpsku narodnu skupštinu su pristalice rata s Turskom dobile sem sedamnaest, sve ostale mandate. Od tada do svog hapšenja, Miletić se odlučno zalagao za rat. Njegova borba je tekla na više koloseka: u *Zastavi*, u različitim političkim kontaktima, prikupljanjem pomoći ustanicima, ali i u parlamentarnim istupanjima u ugarskom saboru, gde se borio za pravično rešenje Istočnog pitanja. On kliče: „Dakle – „Rat s Turcima!“, zahtevajući da to bude „rat ozbiljan, složen i odlučan“ i izjavljuje da je spreman da pred sadašnjim i budućim pokoljenjima podeli moralnu odgovornost za odluku koju treba doneti. On smatra da su sazreli uslovi za oružanu akciju na Balkanu.⁵⁹ Srbiji ne preostaje drugo, nego Porti staviti alternativu: ili slobodu Bosne i Hercegovine, i Bugarske – ili rat.⁶⁰ Što se tiče austrou-

⁵⁶ „Marinović i kneževa ženidba“, *Zastava* 30. jula/11. avgusta 1875, br. 88, *Sabrani spisi* III, 443-446.

⁵⁷ Nikola Petrović, *Svetozar Miletić*, 206.

⁵⁸ Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, knjiga prva (1868-1878), Beograd 1926, 291.

⁵⁹ „Dakle – rat s Turcima!“, *Zastava* 3/15. avgusta 1875, *Sabrani spisi* III, 447-451; „Ustanak, srpska vlada, Klek“, *Zastava* 8/20. avgust 1875, br. 92, *Sabrani spisi* III, 456-459; Nikola Petrović, *Svetozar Miletić*, 207.

⁶⁰ „Hercegovina i diplomacija“, *Zastava* 6/18. avgusta 1875, br. 91, *Sabrani spisi* III, 455.

garskih Srba, obećava da će oni izvršiti svoju čovečansku i nacionalnu dužnost i da ih u tome neće moći sprečiti ni Dunav, ni Sava, ni „Tisa”.⁶¹ Apelovao je na njih da pomognu ustanike dobrovoljcima i novčanim priložima. Naročito se obraćao penzionisanim oficirima, Srbima, da svojim stručnim vojničkim znanjem priteknu u pomoć pobunjenoj raji u Bosni i Hercegovini.⁶²

Zajedno sa liberalima u Srbiji, Miletić i narodnjaci u Vojvodini su burno tražili da Srbija zarati. Javno mnjenje u Srbiji i Crnoj Gori je bilo ratoborno. Miletić je smatrao da će odluka o pokretanju rata biti odlučujuća ne toliko za sudbinu Srbije, koliko za sudbinu kneza.⁶³ „Izbor je slobodan”, piše Miletić, „Dok je Srbije, biće i knezova, – ali da knez Srbije bude Andrašijev namesnik, Rauh Srbije – to pravo, i ime, korist i ponos srpskog naroda u Srbiji podnositi ne može i neće! Ako knez Milan neće, širok mu je svet – ima ko hoće. „Eno Nikole – eto rata s Turcima!”⁶⁴ Rezigniran zbog oklevanja da se rat započne, Miletić je ocenio: „No čega srpski Pijemont nema, to je vladalaca, koji bi se srodili sa idejom oslobođenja i ujedinjenja svoga plemena, kao što su bili sardinski kraljevi, i državnika, koji bi se u plemenitom i rodoljubivom surevnovanju naticali u postizavanju te celi, ma i raznim putevima. U Srbiji je ovlada dinastička dvorska politika. Knez drži, da je Srbija ‚domena’, imovina za njegovo održavanje. Njemu je dosta Pijemont bez Italije – Srbija bez oslobođenja i ujedinjenja ostale braće. Ostalo mu je šimera, ili kako se sam izrazio: utopija”⁶⁵.

Krajem godine je Miletić ocenio da je došao odsudni čas i da je krajnje vreme, da se srpski narod u Srbiji prene i uoči opasnost u kojoj se nalazi, jer je srpstvo na raskršću i na dnevnom redu je pitanje o biću ili nebiću srpskog naroda. „Sad ili nikad”, uzvikuje on.⁶⁶

⁶¹ Kalman Tisa, predsednik ugarske vlade.

⁶² Nikola Petrović, *Svetozar Miletić*, 210-211; „Pomoć, braćo, pomoć!”, *Zastava*, 19. septembra/1. oktobra 1875, br. 116, *Sabrani spisi* III, 501-502.

⁶³ „Knez Milan na raskršću“, *Zastava*, 17/19. avgusta 1875, br. 97, *Sabrani spisi* III, 469.

⁶⁴ „Srbija na raskršću”, *Zastava* 13/25. avgusta 1875, br. 95, *Sabrani spisi* III, 460-465; „Knez Milan na raskršću”, *Zastava* 17/29. avgusta 1875, br. 97, *Sabrani spisi* III, 466-469; „Neće li Milan – eno Nikole i – ’eto rata s Turcima!’”, *Zastava* 24. septembra/6. oktobra 1875, br. 119, *Sabrani spisi* III, 513-515; „Mit ili rat?”, *Zastava* 11/23. marta 1876, br 40, 568- 572.

⁶⁵ „Balkanski Pijemont”, *Zastava* 12/24. oktobra 1875, br. 129, *Sabrani spisi* III, 516-519.

⁶⁶ „Srpstvo na raskršću”, *Zastava* 21. decembra 1875/2. januara 1876, br. 169, *Sabrani spisi* III, 544-548; „Sad il’ nikad! – knezovima srpskim”, *Zastava* 24. februara/7. marta 1876, br. 31, *Sabrani spisi* III, 563-567.

Početak maja 1876. je obrazovana u Srbiji nova vlada pod predsedništvom Stevče Mihailovića, u koju su ušli istaknuti liberalni prvaci: Jovan Ristić, Jevrem Grujić i Vladimir Jovanović. Miletić je krajem maja došao u Beograd u nameri da pomogne politiku srpske vlade i izrazi svoju podršku nameravanom koraku – ratu sa Osmanlijskim carstvom.⁶⁷ Posle duže audijencije kod kneza Milana je napisao članak pod naslovom: „Bratu brat, a Turčinu rat”.⁶⁸

U ovim sudbonosnim i dramatičnim prilikama je u Miletićevoj politici nacionalno oslobođenje dobilo ubedljivo prvenstvo nad pitanjima unutrašnjeg uređenja i unutrašnjih sloboda, koje inače nikada ranije nije razdvajao. Posledica svih ovih Miletićevih akcija, intenzivne agitacije u korist rata protiv Turske i posete Beogradu, bila je snažan pritisak mađarskih vlasti na njega. Mađarska vlada je od Srba, svojih podanika zahtevala bezuslovnu neutralnost u slučaju srpsko-turskog rata, pod pretnjom najstrožih mera.⁶⁹ Osamnaestog juna 1876. je počeo rat između Srbije i Osmanlijske carevine, a 5. jula je uhapšen Svetozar Miletić. Na slobodu je pušten tek posle završetka rata i zaključenja Berlinskog kongresa, 15. novembra 1879. godine. Slobodan Jovanović je ocenio da je Miletićevo hapšenje bilo razlog što je učešće Vojvodana u ratu bilo nedovoljno, nimalo u skladu sa propagandom koja je vođena. Obezglavljeni Miletićevim zatvaranjem, nisu bili u stanju da organizuju ozbiljniji dobrovoljački pokret.⁷⁰

Teški uslovi ovog tamnovanja i ozbiljno narušeno zdravlje uticali su na Miletićevu političku delatnost posle izlaska iz zatvora. Sledećih nekoliko godina, koliko je još bio aktivan u političkom životu, on nije prestajao da se bavi i prilikama u Srbiji. Međutim, onog oštrog, beskompromisnog kritičkog tona, koji je obeležavao njegove ranije napise nije bilo. Kroz njih se provlači ton opreznosti, popustljivosti i lojalnosti. Miletić napominje u jednom članku da su srpski knez, vlada i vojska u odsudnom času razvili zastavu oslobođenja, te je time spasena čast srpskom imenu, mada rezultati nisu bili ravni želji i podnetim žrtvama. Time je položaj lista *Zastava* olakšan, mada se ona ne odriče prava da ukazuje na neke propuste i mane, „glasom prijateljske opomene”.⁷¹ *Zastava* će se

⁶⁷ Nikola Petrović, *Svetozar Miletić*, 212.

⁶⁸ *Zastava* 21. maja/2. juna 1876, br. 77, *Sabrani spisi* III, 595-598; Vasilj Popović, *Istočno pitanje*, 188.

⁶⁹ Nikola Petrović, *Svetozar Miletić*, 213.

⁷⁰ Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, knjiga prva (1868-1878), 324.

⁷¹ „Amnestija i sloboda prese u Srbiji”, *Zastava* 6/18. januara 1876, br. 3, 625-627.

u sledećem periodu zadovoljiti „širenjem načela prave ustavnosti, javnom kontrolom, i objektivnom kritikom javnog rada državnih organa u Srbiji sa gledišta opštih interesa Srpstva”, ostavljajući pojedine stranačke interese strankama i njihovim organima.⁷²

Poslednji tekst o Milanu Obrenoviću je Miletić napisao povodom njegovog proglašenja za kralja. Izrazio je tople želje da ova odluka bude korisna i Srbiji, kao i srpskom narodu na Balkanskom poluostrvu. Napisan uzdržanim tonom, uz ogradu da se radi o jednom unutrašnjem pitanju, koje se tiče srpskog naroda u Srbiji, njihovih prvaka i njihove štampe, članak ipak sadrži i određene kritične tonove. Zamera se na brzini kojom je ceo postupak tekao i ukazuje na to da takve odluke spadaju u nadležnost Velike, a ne obične narodne skupštine, te da prema tome postupak nije bio u skladu sa ustavom. S druge strane, Miletić smatra da za to nije bilo vreme, s obzirom na Bontuovu aferu i pad generalne unije, što će Srbiji naneti veliku štetu. Postavlja na kraju pitanje da li će uspostavljanje kraljevstva biti u korist ili na štetu Srbije.

U Miletićevim analizama i kritikama srpske politike, unutrašnje i spoljašnje, i kneževih postupaka i učešća u toj politici vidljiva je njemu svojstvena odlučnost i oštrina. Mada je često, vrlo jakim izrazima, kritikovao samog kneza Milana, on je češće, kao iskusan političar, stavljao naglasak na opšte prilike, na uticajne političke faktore i na ustavne i zakonske okvire političkog života u Srbiji. Češće nego knezu, Miletić je namesnicima i vladi zamerao zbog nekih političkih poteza, pogotovu u vreme kneževе maloletnosti, kada on nije ni mogao biti odgovoran za politiku koja je vođena. I kasnije, on najčešće odgovornost u većoj meri pripisuje kneževoj okolini, nego njemu samom.

U Miletićevoj političkoj aktivnosti u celini, pa i u njegovom odnosu prema Srbiji, najviše mesto je uvek pripadalo njenoj oslobodilačkoj misiji. U periodu vladavine Mihaila i Milana, najveća njegova pažnja je bila posvećena ovom cilju. U Srbiji je on video stožer, Pijemont ujedinjenja, državu koja je mogla, s obzirom na svoj položaj, razvoj, veličinu i druge okolnosti uspešno odigrati tu važnu ulogu. Mada je često pominjao kneza Crne Gore, Nikolu Petrovića, Miletić je bio svestan da Crna Gora ne može biti centar srpskog ujedinjenja. Stoga je od srpskog kneza nestrpljivo očekivao da počne da radi na oslobodjenju i ujedinjenju srpskih zemalja.

⁷² „Stranke u Srbiji i naš položaj”, *Zastava* 647-652.

Miletić je veoma detaljno, stručno i argumentovano analizirao i kritikovao najvažniji politički događaj u Srbiji koji se dogodio u njegovo vreme: donošenje Namesničkog ustava. Kao praktično jedinu njegovu pozitivnu odliku Miletić je ocenio samo donošenje ustava, mimo Turske, koje je ocenio kao važan korak na putu Srbije ka državnoj nezavisnosti. Što se tiče ostalih rešenja, on ih je smatrao nedovoljno liberalnim i demokratskim. Međutim, bio je mišljenja, da se i uz takav ustav moglo vladati drugačije, liberalnije i demokratskije. Njegove kritike politike Namesništva, kneza i vlade u Srbiji su se odnosile na poštovanje ustava i građanskih prava i sloboda, u prvom redu slobode štampe. Smatrao je da u državi treba da postoji politička odgovornost vlade. Kritikovao je brojnost i snagu birokratije u Srbiji.

Miletić je u nizu svojih napisa jasno izrazio svoj stav o obliku vladavine, dajući prednost republikanskom obliku vladavine nad monarhijskim. Političaru takvih uverenja, koji je smatrao i uvek isticao da je narod nosilac suverenosti, republikanski oblik vladavine je nužno morao biti bliži. Međutim, govoreći o tome, Miletić je skoro uvek pominjao i da se narod u Srbiji opredelio za monarhiju. Vezano s tim bilo je i pitanje dinastije. U pogledu načina dolaska na presto kneza Milana Miletić je izražavao ozbiljne rezerve, zamerajući srpskim političkim vođama, u prvom redu Blaznavcu, da ovaj izbor nije bio demokratski. Kritikovao je ustavno i zakonska rešenja o nasleđivanju prestola, pominjući sa negodovanjem mogućnost da na srpski presto dođu potomci mađarskih plemića. Isticao je pri tom uvek mogućnost koju je smatrao za pogodniju: da srpski presto nasledi knez Nikola i njegovi potomci. Time bi se, smatrao je Miletić, otklonila i jedna značajna prepreka ujedinjenju srpskih zemalja – postojanje dveju dinastija.

U vreme Istočne krize, pak, uviđajući da je reč o sudbinskim događajima, koje je on sam odavno i predviđao i priželjkivao, Miletić je u mnogo manjoj meri nego ranije, osuđivao nedemokratske pojave u unutrašnjem političkom životu Srbije, ističući da je sada vreme da se sve snage posvete ostvarenju nacionalnog cilja.

U Miletićevoj političkoj delatnosti i publicističkoj aktivnosti Srbija i njeni politički činioци, uključujući tu, prirodno i njene vladaoce, imali su uvek veoma važno mesto. U svojim analizama njihove politike, Miletić je bivao kritičan, pa i žestok, ali imajući uvek u vidu opravdanost i celishodnost pojedinih poteza, sa stanovišta koristi celokupnog srpskog naroda, čiji je Srbija nesumnjivo bila centar i stožer.

*Ljubomirka Krkljuš, Ph. D., Full Professor
Novi Sad School of Law*

Prince Milan Obrenović and Svetozar Miletić

Abstract

The period of political activity of Svetozar Miletić, the greatest Serbian political tribune and thinker of the XIX century in territories north of the Sava and Danube rivers, partially coincided with the reign of princes Mihailo and Milan Obrenović. Political views of Miletić were identical to liberal and national political ideas prevailing in Europe since 1848. His political program was mainly based on the ideas of civil rights and liberties as well as on the idea of national liberation and unification.

Miletić developed the doctrine of nationhood in relation to the ideas of constitutional freedoms, organization of government based on constitutionality and parliamentarism, and respect for civil rights and liberties. Miletić's views on the politics of Serbia, its rulers and politicians were shaped by estimating the achievement of the fundamental goals. It was his view that these goals might be achieved only through common action of the Serbian people led by the Serbian state.

Attitude of Miletić toward Serbia and his expectations did not change substantially after the succession on the Serbian throne. During the period of Regency, Miletić was often critical of both internal and foreign affairs of Serbia. He constantly emphasized the role of the Serbian state for liberation of Serbian people as well as that it was in the interest of the Serbian state, since a state must be larger than Serbia was at that time in order to facilitate the development of governmental institutions and the nation itself.

Miletić discussed the new Constitution in several extensive writings in which he elaborated on the most important constitutional issues. He thought that the Constitution of 1869 did not introduce either parliamentarism or constitutionality into the Serbian system. Also, he often criticized the absence of freedom of press in Serbia.

Having anticipated the forthcoming solution for the “Eastern question”, Miletić extensively discussed the foreign affairs of Serbia and its relations with Great Powers, primarily with Austro-Hungary and Russia. As the “Eastern crisis” was escalating his expectations from Serbia grew stronger and this period was marked by his most intensive political activity. Hungarian authorities arrested Miletić immediately after the war broke out and he was released after the war had ended. Due to his poor health he was politically active only for a few more years.

Serbia and its political factors, including its sovereign, took up a very prominent place in the political activity and writings of Miletić. His analysis of their politics was quite critical though he had understanding for the practical aspects and justifiability of certain undertakings on the basis of the interest of the Serbian people as a whole.